

N. IORGA.

I. I. U.

II

1299

L

CUM SĂ CETIM ȘI SĂ ÎNȚELEGEM ARTA

ȘASE CONFERINȚE LA
SINAIA (AUGUST 1930)

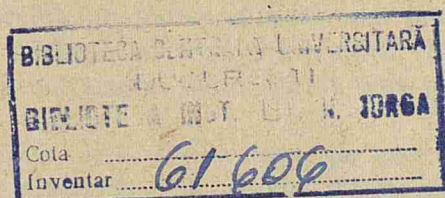

«DATINA ROMÂNEASCĂ»
VĂLENII-DE-MUNTE :: 1930

N. IORGA.

CUM SĂ CETIM ȘI SĂ ÎNȚELEGEM ARTA

ȘASE CONFERINȚE LA
SINAIA (AUGUST 1930)

«DATINA ROMÂNEASCĂ»
VĂLENII-DE-MUNTE :: 1930

Cum să cetim și să înțelegem arta

— șase conferințe la Sinaia (August 1930) —

I.

A crește bine generația care se ridică e întâia noastră datorie. E prea grea povara pe care li-o lăsăm pentru ca să nu li întărim umerii, făcându-i capabili de a o purta.

Și în această sarcină nu putem afla un mai puternic sprijin decât farmecul misterios al artei și literaturii, mângâiere și reconfortant în mijlocul acestui lucru așa de trist în fond care e viața.

Dar pentru aceasta arta și literatura, pe care nimeni nu vrea totuși să le aservească unor scopuri străine de ele, ci să le întoarcă la însăși esența lor, care e de la sine morală, trebuie să fie normale și curate.

Din nenorocire contagiuni periculoase se exercită asupra lor.

Întăiu prin hasardul care singur presidează la alegerea cărții care se cetește, operei de artă care se vede.

Odată primejdia era mai mică. Din mai multe motive.

Întăiu, existența încă, în foarte multe familii — și ce lucru mare și trainic era atunci familia! —, a vechilor biblioteci transmise dintr'o generație în alta și dintr'o generație în alta cetite. Nu-și închipuie cineva câtă iubire inteligentă pentru carte era la boierimea noastră cea adevărată, nu acea de bani și nu acea de situație socială. Din literatura francesă a secolului al XVIII-lea, a primelor decenii din al XIX-lea, clasici și romantici, se alegea ce era mai bun, filosofia, științele, istoria briuind de obicei literatura propriu-zisă. Avem câteva liste ale lucrărilor

importate prin poșta austriacă, și ele ajung pentru a ne lămuri. Ușoara literatură de distracție, corupta literatură de pervertire nici nu figurează.

Adesea însemnări pe margene arată cât de mult se cetiau, din tată în fiu, din mamă în fiică aceste volume. Unele explicații ale cuvintelor străine au valoare lexicală, pot fi întrebuințate pentru dicționare. Chiar și unele note stupide arată puternica interesare a cetitorului. Așa acea jupăneasă care califica pe marginea romanului d-nei de Staël *Corinne* pe actorii dramei de iubire, făcând pe Osvald, în grecește, proasta grecească de atunci, predecesoarea proastei franțuzești, proastei englezești de astăzi, „măgar” și chiar „măgar purtător de coarne”.

Cărțile acestea se mai târau pe vremea mea, acum jumătate de veac, prin dulapurile părinților noștri. Ori ele se puteau cumpăra pe nimic la anticvarii — ca bătrânul Kupermann din Iași — la cari ajunseseră volumele despărechiate ale boierimii iubitoare de cultură.

Astfel oamenii din generația mea se *intâmpla* că puteau începe bine cu literatura. În afară de fabulele lui La Fontaine și Florian, cumpărate anume pentru instrucția lor, istoria Franciei, une ori și a altor țeri — Germania din timpul luptei contra lui Napoleon (diabolicul Samuel Gelb!) — se cunoștea întâiu prin acele romane ale lui Alexandru Dumas père, care-și făcea cărțile, nesfârșite, în tovărășie, dar li păstra un fel de unitate de inspirație; el era, oricum, cu călătoriile lui, până la Muntele Sinai, pe care nu numai că nu le scrisese, dar poate nici nu le cetise, era, cu imaginația lui afurisită, o continuă lecție de încredere în viață, de biciuire spre necontenite acțiuni, cât de îndrăznețe. Ecourile soneriilor de trâmbiți ale marilor romantici ajungea până în patriarhalele orașe ale Moldovei de odinioară: dacă știu și azi, după lecturi înainte de zece ani, răsunătoarele versuri din *Orientalele* lui Victor Hugo, nu e din școală, unde recitațiile se făceau cetind pe manșete, ci din acea îndepărtată, pasionată lectură copilărească. Champfleury, pe nedrept uitat astăzi și pe care dăunăzi l-am recomandat uneia din pensionarele mele de la Fontenay-aux-Roses, ne încânta. Prin el, istoricul caritacurii franceze, bibliotecarul de la Mazarine din Paris, nu numai că ne înduioșam pentru sărăcia din mansarda lui Chien-Cailloun ori pentru nedreptele suferinți ale fetiții din „Grandeur et décadence

d'une serinette", dar cunoșteam apriga poftă de câștig a burgheziei franceze din provincie prin „l'Usurier Blaizot” și atmosfera de colegiu frances supt al doilea Imperiu, cu pensumuri, *Gradus ad Parnassum* pentru a afla secretul fabricării versului latin impus ca pedeapsă, cu zilnicul războiului, azi slăbit prin inerția amândurora campionilor, dintre profesorul care cerea așa de mult și elevul hotărât să-i dea cât mai puțin. Și mă văd cetind în volumașul editat de Hetzel, cu legătura de hârtie verde brobonată, *Evenor et Leucippe*, idila biblică, al cărui autor, dacă nu mă înșel foarte, era Lamartine însuși.

Prin acei ani 1880 un librar care înțelegea că nu are numai chemarea de a vinde hârtie și creioane, Socec, îndrăznise să dea o ediție de clasici, cum să dea Dumnezeu să iasă aceia care e vorba să apară la Cultura Românească, achiziționată cu 220 de milioane, în vremi de sărăcie, de către Stat. Erau în adevăr, de la Alecsandri, Costachi Negruzzi și Bolintineanu la Odobescu, așa de elegant în dantelele de stil ale d-lui de Buffon, cărți. Cărți în care format, litere, hârtie, legătură, portretele în relief de pe copertă erau legate în acea armonie care lucrează așa de puternic asupra sufletului tânăr (compară hidoasele cărți de după război și în străinătate, unde nu mai există decât cartea de mare lux pentru bogași și această hădă carte pentru toată lumea). Nu le puteam cumpăra noi înșine, dar le admiram în mâinile profesorului de română, care era fericitul lor proprietar și, cu mândrie, ni le arăta și nouă.

Dar tocmai atunci, după marele succes al literaturii de traducere în fascicule de maculatură dând neînfrânatele închipiri ale lui Ponson de Terrail, sorbite de tot publicul, „istoriile” lui G. F. Born, *Dramele Parisului*, *Subteranele casei aurite*, *Contesa palidă*, *Marchisa sângerândă*, *Eugenia Impărăteasa Franciei și Isabela regina Spaniei*, un val de vulgaritate trecu asupra sufletelor și literatura românească pe care abia o simșisem lua acuma o înfățișare statornică prin tipăriturile lui Steinberg din București, care erau acum în toate mâinile, ca și *Dorul inimii*, poesia distrugătoare de poezie, *Haiducii* lui N. D. Popescu. Mă văd încă luând un braț din cea mai bună literatură francesă a primei mele copilării pentru a mă împărtași de această mană națională.

Odinioară istoria țerii se știa prin cele trei volume ale *Letopisișelor* lui Kogălniceanu, cronici calde și duioase, de o nes-

fărșită bogăție a limbii, de o extraordinară mlădiere sintactică. Ediția întâia se tipărise de mult cu litere cirilice. A doua, cu litere latine, nu mersese la librării, ci nu știu cum se împărția prin familii, de suflete devotate trecutului. Astfel m'am coborât eu, pentru a nu mă mai întoarce niciodată îndărăt, în lumea Voevozilor splendizi și a boierilor luptători. Acuma N. D. Popescu, modest birocrat din mahalaua Icoanei la București, colecționar de timbre vechi și editor de calendare în care prezenta ce înțelegea el din trecutul nostru, alături cu fototipii de documentare contemporană, ni dădea altă istorie, cu cârc-serdari, poterași, cârciumărese de drumul mare și o lume țerânească, tot așa de falsă ca aceia a lui Alecsandri, îmbăiată și înfășurată în *faveurs*, în panglicuțe rose și albastre pentru plăcerea nobilelor doamne și a onoratei boierimi, dar fără dulcea armonie și bunul stil palid al gloriosului poet. Cred că mulți știu încă *această* istorie. Ea poate fi și la originea unui anume ruralism de dulceagă ilusie, cu cămășuțe albe fluturând în vânt — și alta nimic.

Totuși, ceva mai târziu, cu câtă sete s'au aruncat tinerii din școli, cari-și împărțiau cartea de curând ieșită, revista proaspătă —casul *Revistei Nouă*— ca o bucătică de natură, asupra celei d'întăiu literaturi franceze contemporane, care sosia regulat la cutare librărie, mult cercetată, din Iași. Dădeam tot ce aveam pentru a ni se desface din vitrină o onestă producție literară ieșită cochet din teascurile lui Marpon și Flammarion— cu ce îndrăzneli de ilustrație nouă! — sau din serioasa editură realistă a lui Charpentier, cu simpaticele-i coperte galbene atât de simple și totuși de ispititoare. De la Alphonse Daudet din „Jack” din cei trei „Tartarini” ai lui, de la masivul epic Zola, trecurăm la Maupassant, model de măsură și siguranță de formă, la interesantul Paul Bourget din pătrunzătoarele „Esais de psychologie contemporaine”, iar, la Universitate, urmam șirul marilor meșteri ai parnasismului frances pe sfârșite, prin smerenia de veche cetate flamandă a lui Coppée la deducțiile filosofice prezentate în solide versuri de Sully-Prudhomme.

Peste douăzeci de ani generația astfel crescută de la sine, fără școală, fără îndreptar critic, dădea mișcarea, îmbălată astăzi prin toate gurile clevetitoare, a *Sămănătorului*. Biată revistă micuță, albă, fără pretenții, care, cu cele *trei sute* de exemplare ale ei, vândute cu toatele în tot largul pământu-

lui românesc, a făcut o adevărată revoluție în școli. N'am învățat pe nimeni, cum a pretins reaua credință, să vorbească numai de țerani și să desprețuiască estetica. D. Sadoveanu a prezentat viața de provincie moldovenească, Gârleanu a cântat pe duioșii boieri; am tipărit pagini de istorie bizantină, „romanțată” venind de la Slavici. N'am sfătuit pe nimeni să nu recurgă la marile literaturi ale lumii, dar am recomandat să nu se ție nimeni la ultimul roman tipărit la Paris pentru exportul în Orient, unde domnișoarele îl cereau odată cu sfială, astăzi cu atâta franchețe. În țeran am văzut doar materia umană mai originală, mai potrivită, deci, pentru prelucrarea literară. Iar la valoarea estetică țineam așa de mult încât am refuzat statornic, afară de o notiță bibliografică de zece rânduri, pe atunci tânărul Eugeniu Lovinescu, care ni trimetea pagini despre nu știu ce naiade din Bosfor, acel Lovinescu de puțină cugetare din care s'a făcut apoi oracolul critic al liceenilor de azi.

De aici însă, s'a trecut, și înainte de războiu, dar mai ales după, la un modernism „intelectual” plin de stridențe și de brutalități, de cuvinte care lovesc în față și de deșanțări ale fondului și formei care transformă pentru tineretul actual pe d. Tudor Arghezi, autorul ignobilelor „Icoane de lemn”, în al doilea Eminescu,— ce blasfemie pentru cel mai strălucit reprezentant în poezie al geniului românesc!

Hasardul, slab ajutat de neexperiența părinților și de desorientarea profesorilor, servește rău o generație pe care o umple de apetituri a căror satisfacție aduce despreț și desgust pentru nobilul lucru care e viața.

Cu arta a fost același lucru. Vechea casă a avut icoana, numai icoana, veșnic înoită după vechile modele și cu vechile procedee. A venit pe urmă tabloul frances, de o îngrijită săpătură în metal: librării cu gust, vânzând și statuete de alabastru, de faianță. ca a lui Petrini din Iași, de la care i-au venit tatălui meu, avocat al falimentului acestui negustor idealist, ce mai păstrăm acasă la noi. Tabloul indigen, datorit întâiu lui Gheorghe Asachi, om de foarte mare merit, format în Viena și Roma, apoi, la Munteni, editat de uitatul maior Papasoglu, întrebuița buni desemnatori, ca Leca, pentru scene istorice și naționale.

Războiul din 1877-78 a adus o vulgarizare ca a lui N. D. Popescu în literatură: alegorii fade și pretențioase, care au deschis calea altora, în legătură cu toate marile evenimente ale neamului, până la ororile de azi. Grigorescu, refuzat pentru biletele

de bancă, n'a fost reprodus pentru războiu (Dorobanțul, Călărașul, Asaltul) decât mult mai târziu și cu o slabă răspândire. Cromolitografia austriacă pentru Balcani a năpădit apoi, cu colorile tari pentru pastorale naive, de un plângător sentimentalism. Până ce cea de-acasă a întrecut orice margene a depravării gustului.

Așa se forma acum sufletul unui popor.

II.

Un copil crescut în cine știe ce odaie rău chibzuită dintr'o pretențioasă locuință din care lipsește numai acea seninătate a simplității care e adevărata arhitectură, un copil care a văzut pe fereastră urâte cocioabe ori clădiri de oraș în care truția dă lucruri și mai urâte decât cea mai sordidă sărăcie, un copil care se încurcă în mobile disperate care, dacă ar avea un suflet, s'ar lua la bătaie între dânsese și care caută pe păreți la icoane sarbede, fără contur și fără culoare, ori la tablouri de nudități sau de banalități sentimentale, un astfel de copil diformat sufletește de la început, fără vina părinților neștiutori sau zăpăciți, intră în școală.

Birourile ministeriale, care numără de un timp și unul al „educației poporului”, pe când chemarea, mai modestă, a Ministeriului e să plătească la zi și să dea la școli profesori și lemne, au creat un întreg sistem școlar care, la rândul său, își face datoria pentru a răspândi marea religie a timpului, cultul urâtului în toate ramurile și în toate formele.

Școala primară. Păreții goi și adesea murdari (în Polonia inspecțiile medicului sânt zilnice; în America medicul, dentistul, cu cabinetul lui dentar, sânt acolo; băi stau la îndămâna școlărilor, liberi să se scalde în piscine). Dar une ori — și e încă mai rău—, lângă harta furnisorului celui mai agreat de Ministeriu, căci școala însăși *nu* cumpără, ceva din odioasele tablouri patriotice comandate de Haret, mare ministru, dar care, la alaiul din 1904 al comemorării lui Ștefan-cel-Mare, calcula câte lungimi de cal mijlociu încap în perspectiva Șoselei din București, ceva din măzgăliturile răposatului Grimani cu ostași veșnic în zale și cu Voevozi oftând pe patul de agonie în mijlocul îmbulzelii unei Curți întregi. Adesea vorbele urâte, triviale, din gura unui biet dascăl înăcrit. Noroiul de cuvinte murdare ale colegilor. Iar, ca lectură — adausă pe lângă ce se poate fura cu ochii de-acasă, din saltarele surorilor mai mari cărora li plac lucruri picante—, cartea de cetire.

O confecționează institutori cari „stau bine la Ministeriu” și cari au prieteni printre colegi. Totul pedagogizat, cu izgonirea oricărui lucru original, ieșit de-a dreptul din sufletul scriitorului cu chemare. Nici Evanghelia nu poate apărea direct, fără să fi trecut prin „treptele formale”. Ilustrația face și pe copil să zimbească. Hârtia e de calitate proastă. Legătura, dacă o cere Ministeriul, se terfelește în câteva săptămâni. Presinterea aceasta mediocră a unor texte copilărești — ceia ce se deosebește de: texte pentru copii — e întâia carte pe care o recomandă Statul¹.

Ai zice că el nu poate mai mult.

Să vedem.

Odată, la noi, Cartea de cetire era o operă mare, un adevărat tezaur național. Colaboraseră la dânsa cei mai buni scriitori de după războiul de neatârnamare. Unele articole sânt scrise de însuși Odobescu. Nu era ilustrație, dar e mai bine decât să fie una proastă. Tiparul, al lui Socec — încă o faptă bună a vechiului librar —, presinta pe o hârtie excelentă un text cules cu cele mai bune caractere. Enciclopedia celor mici se păstra cu plăcere mulți ani după încheierea școlii.

În clasa a IV-a, pe o hârtie velină, cu cele mai bune desemnuri, V. Ionescu, institutor din București, ni dădea un text, care, fără să ajungă pe celalt, era clar și îngrijit. Și, cum, istoria Românilor se preda deosebit, un Secăreanu, un Florențiu — acesta în cele mai bune portrete domnești, executate la Viena, după fresce contemporane, ni înspira de la început respectul pentru un trecut pe care vulgaritățile de astăzi își închipuie, în optimismul lor, că l-au întrecut de mult.

Și aiurea — nu numai în țerile mari, ci adesea tocmai în cele mici — Cartea de cetire aduce neprețuite foloase. În Portugalia, fiecare capitol din frumoasa lucrare cartonată solid cuprinde o *provincie*, și această provincie e înfățișată pe rând prin hârtă, prin portul popular, prin legendele locale, prin musica de acolo întovărășind cântecul scris, prin partea de istorie care-i revine, prin pagini ale scriitorului local mai caracteristic. Iar, pe urmă, după ce se știu toate aceste lucruri mai apropiate, patria apare, glorioasă, în ceia ce a creat ca

¹ Se pare că în acest an s'a încercat cartea frumoasă, la care colaborează și scriitorii.

sintesă, în ceia ce, peste deosebirile mai mărunte, i-au închinat poezii, povestitorii, istoricii, filosofii.

Din cei patru ani ai primului învățământ nimic nu s'a adaus la capitalul estetic al copilului, căruia, de altfel, în afară de acea carte de școală, nu i s'a făcut nicio lectură în clasă, nu i s'a recomandat niciuna, nu i s'a dat măcar prin lanterna magică — și azi aparatul se poate avea cu o sumă de nimic — nicio visiune a frumuseților naturale sau artistice.

Liceul primește pe absolvent.

În ornamentația sălilor vidul e acelaș. Niciun recurs la arta care creiază prin blândeța sugestiilor sale alte moravuri. În America, în culoarele *high-schoolelor* (un fel de gimnasilicee), tablouri de maestri. Dăruite de Stat? În cele mai multe cazuri, nu, ci venind de la foștii elevi recunoscători. Li se spune că școala e *casa lor*, și ei cred; o cruță, o iubesc, o împodobesc.

Carte de cetire nu mai este. Sântem doar la „specialiști” fie și la ai „oarelor”. Enciclopedie care să armonizeze toate învățămintele lipsește, cum lipsește și profesorul, care ar putea fi un director scos din „specialitatea” lui. Totul se învață pentru un scop particular, fără a se lovi în hotar cu vreunul din domeniile vecine. Niciodată doi profesori nu fac planul acela comun care ar îndoii valoarea învățământului fiecărui.

Și cartea de „specialitate” are o singură datorie: să dea clar, metodic, după ultimele date științifice, cunoștinți. Niciări orizont și poezie. „Cartea d-voastră se cetește ca un roman”, îmi spuneau elevele la istorie ale uneia din marile școli secundare din București. Cu atât mai rău pentru dânsa! Profesorii o găsesc „grea”, „personală”; un raport oficial îmi pretindea să nu exprim o judecată asupra evenimentelor.

Dar, înainte de toate, *nu trebuie stil*. Forma e izgonită, ca nepedagogică și pierzătoare de timp. Și totuși cât de mult ațârnă de dânsa! Ce n'ar da minților în formațiune, inimilor care se trezesc puțină literatură în mijloc de atâta știință, gravă, aspră, scurtă în definițiile ei! P. Rășcanu, profesor de istorie la Universitatea din Iași — și ce bun profesor, ce povestitor plin de bătrânească vervă îndată ce nu era vorba de cartea didactică! — își făcuse un principiu de a da istoria lumii în propoziții simple. Fisica nu dă icoana grandioasei miș-

cări a forțelor lumii și te trage din capitol în capitol, fără a introduce, fără concluzie, la bobina lui Ruhmkorf. Chimia, în loc să facă a se întrevedea schimbările infinite ale elementelor materiale, impune formule pentru memorizare. Astronomia dă liste de stele și planete, fără a face să treacă un fior prin sufletele acelor cari sânt purtați prin câmpiile câte le putem discerne ale infinitului. Și cum ne-am putea lega, prin însăși desperarea care o trezește această imensitate, de sprijinul religios, dacă numai profesorii de matematică, și de religie, ar avea alte raporturi decât iscălireă în aceleași registre de prezență. Și cum poți învăța pe de rost, din asemenea cărți, privite cu o groază firească, zoologie, botanică, mineralogie, geologie, fără ca alături de o descripție de sală de disecție, de ierbariu, de laboratoriu să se dea impresia lucrurilor grozave și splendide care sânt legate de coaja trecută și actuală a pământului, fără ca imaginația să fie ajutată a schița tablouri și scene preistorice, fără ca pădurea să răsară înainte în toată sumbra ei maiestate, fără să se deprindă acele mici suflete a iubi tot ce înseamnă o viață, a respecta tot ce a fost vre-odată însuflețit.

Arta e o materie dintr'o anume clasă, învățată după manuale cu mici figuri șterse sau întunecate; literatura e repartisată, ca un adaus, la gramatica, de tradiție humanistă, a limbii respective.

O Universitate nesușinută de public e de-asupra Facultăților răzlețe pe care numai formele oficiale le leagă. Odăi nevăruite cu anii, în care jegul trage linii pe păreții complect goi. O sarcină pentru Stat care, robit altor interese, are așa de rare ori bani pentru dânsa. O tristă clădire încunjurată de zgomot, din jurul căruia orice element al naturii vii, orice izvor de aier, orice pânză de lumină s'a înlăturat. Incet, galeriile învățământului superior își picură știința de carte, une ori, vai!, de carte importată, tradusă, înaintea unor amatori de cariere.

Cu ce are, Universitatea nu poate introduce frumosul, în ea și în jurul ei. Cu desprețul democratic pentru forme ea nu poate da simțul frumosului în ceremoniile pe care cu atâta scumpătate le-au păstrat alții. Niciun dar nu vine de la foștii elevi cari une ori au grămădit milioane peste milioane, pe când tesauze întregi se strâng în Universitățile engleze și ameri-

Odată, în adevăr, biblioteca nu era o necesitate. Oricum, cărțile sânt adesea un mijloc de comunicație indirectă. Grecul, Romanul, cari nu stăteau ca noi închiși în casă, pentru ei adesea o simplă tainiță de dormit, sorbiau în piața publică, în fața templelor, frumuseța de pe frontoane și din colonade, din ascultarea oratorilor cari singuri aveau dreptul de a se adresa poporului pe care demagogiile actuale îl răspândesc asupra gloatei de nechemați. În evul mediu catedra învățaturii era înlocuită prin catedrala în care se confunda armonisându-se opera de ctitorie estetică a mai multor generații de jertfitori anonimi. De pe fațade se citea istoria sacră pe care noi o culegem din manuale; frescele și vitraliile complectau înțaiul învățământ religios pe care noi nu-l mai putem descifra. În bisericuțele noastre, după zugrăveli al căror sens s'a pierdut pentru contemporani. Iar ideia se prindea vie de pe buza profesorului vorbind în piața publică pentru toată lumea.

De aceia atunci nu era biblioteca pe care ni-o închipuim existând în toate timpurile, pentru toate civilizațiile. Sau ceia ce numim și noi așa avea alt rost și alt scop. Marea bibliotecă din Alexandria, pe care atâția o cred încă arsă de califul Omar la cucerirea Egiptului — și nicio religie n'a avut atât de mult ca Islamul respectul pentru orice grup de litere pe orice petec de hârtie, căci în asemenea litere pe un asemenea material e scris și Coranul—, trebuie să fi fost deschisă numai cercetătorilor și descoperitorilor, învățaților. Antichitatea n'a cunoscut cartea de vulgarizare.

În evul mediu biblioteca era în mănăstiri, făcută de călugări, pentru călugări, ori în Universități, ele înseși o fundație religioasă. Erau cărți de un anume fel, dând o anume direcție spiritului unei singure categorii de oameni. Când Petrarca și-a dat manuscrisurile la San-Marco, era tot un prinos către un așezământ religios.

Lumea civilisată are astăzi imense depozite care aleargă și supt pământ, în culoare neconținut prelungite, căci orice carte se păstrează, fiecare putând să aibă cândva, supt un anume raport, o utilitate a ei. Se fac nespuse sacrificii pentru a servi cât se poate de răpede pe oricine. Un tânăr Român, d. Popa, doria să afle care e originalul german după care Gérard de Nerval, autorul pe care-l studia, a tradus o povestire a lui, de altfel indiferentă. Pentru aceasta la Biblioteca Națională din Paris a trebuit să i se care, luni întregi, volume date

la o parte după prima inspecție. La British Museum, de o organizație și mai expeditivă, se evită și contactul, nu totdeauna agreabil, cu funcționarul de serviciu. Cererea și satisfacerea ei se fac pe cale mecanică (în America prin telefon).

Dar aceste splendide instituții nu-și ating scopul. Prea multă birocrație pretutindeni. Cetitorul, care-și află greu un loc într-o singură sală, arhiplină, simte că jenează. În mijlocul lecturii celei mai pasionate, în momentul când el crede că ajunge la descoperirea mult căutată, cuvintele de izgonire răsună, întovărășite îndată de zgomotul scaunelor răsturnate.

Altfel în America zidirile cele mai importante, mai largi, mai adaptate, mai luxoase sânt, pe lângă Universități, bibliotecile. Le ai pentru toată lumea și pentru toate categoriile (la Paris, S-te Geneviève e totuși pentru lumea „cultă”; muncitorii nu vin în de ajuns nici la bibliotecile de cartiere). Materiale totdeauna autentice, din cele mai bogate, sânt singurele întrebuintate. Școlarii își au biblioteca lor, cu cele mai frumoase, mai remarcabile cărți nouă în vitrină. La intrarea unei librării, oricine află expuse noutățile, așezate după ramura căreia-i aparțin. În țara unde toată lumea umblă îmbrăcată convenabil și simte datoria de a dovedi o bună creștere, nu se cer cărți de intrare. Biblioteca fără greutatea încrețită, aierul sumbru al membrilor acestei bresle, fete drăguțe și elegante îți iese înainte pentru a te orienta cu experiența lor de clasatoare și cetitoare.

Nu ești închis într-o sală de asfixie. Locuri se află totdeauna, așa de largi sânt sălile, multiple. Ai voie să treci în aceia unde te așteaptă scaune capitonate, fotolii. Ba pe alocuri, ca la Philadelphia, o splendidă terasă, dominând perspectivele imensului oraș, te așteaptă.

Universitățile au bibliotecile cele mai primitoare. E liber studentul să caute la locul ei o carte pe care nu se poate gândi să și-o aproprieze. Cu volumul în mână, el sau colega sa nu se gândesc la altceva decât la datoria școlară ori științifică pe care o împlinesc. E un obicei ca în bibliotecile acestea să se găsească în zeci de cartoane fișele mării biblioteci a Congresului din Washington: știi atunci dacă măcar acolo se găsește cartea de care ai nevoie și pe care un deposit mai mic nu o posedă.

În jurul bibliotecii apoi se organizează — ca la Naționala din

Paris de o bucată de vreme — expoziții ale cărții și conferințe se socotesc o complinire neapărată a lecturilor.

În ce privește Museele, ele n'au fost, la început, în antichitate — evul mediu nu le-a cunoscut de loc —, depozite de picturi, de sculpturi, de obiecte interesante pentru arheologie sau pentru științele naturale, fie și pentru industrie. Cum le arată numele, simplu lăcaș al Muselor, ele însemnau o adunare de poeți și artiști, ca multe Academii italiene din vremea modernă.

Dar Casele domnitoare, având vaste palate, ca Versailles sau Escorialul sau Potsdamul lui Frederic al II-lea, Schönbrunnul austriac, le voiau, firește, inobilate. Apoi simțul de datorie națională sau umană a dinastiilor a scos la iveală pentru toți aceste comori. De aici Louvrul de la Paris, Museul Prado din Madrid, Museele Habsburgilor la Viena, Ermitagiul Ecaterinei a II-a. După aceste mari modele, astfel de așezăminte au răsarit pretutindeni, de un caracter general sau specializate.

În forma lor obișnuită, ele au un mare desavantaj. Niciunul din aceste obiecte spânzurate pe pereți, sau înșirate prin săli n'a fost făcut pentru aceasta. Din învălmășeala lor, fără alt îndreptari decât o cronologie bună doar pentru studii de istoria artei, ele strigă după colțisorul cărui-a-i erau destinate și cu care odată se înfrățiau așa de bine: altarul, coloanele, lumina specială a bisericilor ori culoarele palatelor, odăița burgheșului flamand sau olandes.

Dese ori vizitatorul, pedant pentru unele popoare, ușuratec pentru altele, ba chiar admirabilul instinctiv care e Italianul, iese desorientat, incapabil să strângă într'o anume formă rezultatul amănunțitei experiențe pe care a făcut-o. Scurtele însemnări de nume și date, prinse pe obiecte, îi ajută prea puțin.

America este și aici, chiar dacă presinterea e tot acea murală, ori pe săli, pe calea cea bună.

Ea expune în palate care sânt o minune de bogăție, de observare a cerințelor celor mai nouă, de observare a tuturor regulilor științifice. O tehnică admirabilă e aici mai risipitoare ca oriunde. Un Andrew Carnegie, *oțelarul*, aduce la Pittsburgh marmuri din Grecia. Metropolitan Museum, din New-York, în care am putut face primit un covor de-al nostru, a clădit o întreagă casă romană între zidurile sale.

Museele sânt deschise mai mult ca oriunde. Și nu e ex-

clus ca, venind mai târziu, să ți se permită a cerceta o oară întregă colecțiile.

Personalul e foarte numeros, și adevărate laboratorii înlocuiesc adesea o stearpă birocrație. El face să se succedă, pe lângă materialul permanent, expoziții trecătoare. Adesea particulari aduc înaintea publicului rodul expediției pe care ei au plătit-o. Publicul studiază, copie, în toate colțurile, până la copiii din școlile elementare, cari ajung a înțelege frumuseța prin truda ce-și dau pentru a o reproduce.

Explicațiile lipite sânt largi și populare. Cataloagele ajung a fi adevărate istorii ale uneia din ramurile artei. Iar cartă postală ilustrată e pretutindeni la dispoziția oricui vrea să-și prelungească impresia câștigată într'un mediu zimbitor de ospitalier.

IV.

Deci ce să cetim? Cum să începem? Pe ce linie să urmăm în lecturile următoare?

E o întrebare care se pune pentru copiii cari încep, pentru tinerii cari se inițiază. Dar nu numai pentru dânsii, ci, cum se va vedea, pentru oricine.

Cei mai mulți au pornit-o rău. Cetitul, cu totul superficial, li-a fost zădarnic: în caracter, în moravuri nu s'a păstrat nimic. Sau rezultate rele au rămas de pe urma unor rătăcirii, explicabile, ale lecturii. Trecutul trebuie uitat cu totul. Să se deschidă un drum cu totul nou, ca și cum n'ar fi fost înaintea lui nimica.

Sau oamenii maturi, cari cred, fiind Români, că știu literatura românească, destul de bună pentru ca să poată da din rebutul ei pe un Panait Istrati și pentru ca prima serie de traduceri în italienește, presădată de inițiativa, veșnic trează, a d-lui Isopescu, să trezească un interes real, sau cari s'ar socoti desonorați dacă, neștiind ce e Dante, Petrarca și Goethe, li s'ar spune că n'au cetit ultimul roman tipărit la Paris pentru bunul, suferitorul Orient, acești oameni simt în sfârșit că nu se poate o cultură complectă fără a cunoaște și marile literaturi: germană, italiană, englesă. Și acestora, în fața unui domeniu cu totul necunoscut, trebuie să li se dea o îndrumare. Căci altfel pentru marea literatură englesă, căreia eu îi datoresc, de la Carlyle la Tennyson, o adevărată împropătare a unui suflet hrănit exclusiv cu cea mai nouă producție fran-

cesă, acest cetitor s'ar opri la volumele ultra-colorate, bune de exhibit în buzunar într'o stațiune de băi, care cuprind ultima fantastică „*novel*” de un autor la modă.

Pentru inițiere într'o literatură străină mulți recurg la acele culegeri de „bucăți alese”, de *morceaux choisis*, care după terminologia grecească se chiamă: *crestomatii* („învățătură bună”) pentru prosă, „antologii” („culegere de flori”) pentru poezie. De la început, spun că e o greșeală. Niciodată esența unui povestitor, mai ales a unui romancier, nu se poate prinde din câteva pagini, iar, și în materie de poezie lirică, se văd, mai mult decât bucățile caracteristice ale poezilor, acelea care au plăcut adunătorului. Antologia din New-York a literaturii poetice americane (de Niedermeyer) nu samănă de loc cu cea de la Oxford, totuși foarte bună. Nu de acolo aș fi putut afla ce e un Longfellow, un Emerson, un Bryant și, pentru a înțelege pe atât de duioasa poetă de intimitate sufletească Emily Dickinson, n'ajunge să prind la întâmplare una-două din bucățelele pe care trista cugetătoare fără crez le arunca pe bucățelele de hârtie ce au trebuit să fie descoperite pios după moartea celei neștiute.

Antologii și crestomatii sânt bune de consultat după multe lecturi integrale pentru a controla cele cetite, pentru a prinde o desvoltare, pentru a închea un lanț.

Dar, fiindcă e vorba de ele, trebuie să spun ce rău sânt concepute acelea care se întrebuițează pentru diferitele literaturi în școlile noastre. O singură crestomatie era aproape bună: aceea, rău tipărită, din sărăcie, pe care o întrebuițam în clasa a doua de liceu: cred că de răposatul profesor ieșean Victor Castano. Celelalte pleacă din un principiu cu totul greșit: a prezenta tineretului lucruri care să fie și clasice și ușoare. Dar ce e în adevăr clasic nu poate fi cu totul ușor și supt ușurința copilărească se ascunde altceva decât clasicitatea unei pagini.

Nu aceasta se cere. Dese ori forma înșeală. Lumea de idei, aceea poate fi greu de însușit; în ea stă greutatea. Caracterul ei particular împiedecă priceperea. Deci, pentru a pregăti calea — și iată-ne, peste crestomatii, la recomandații de caracter mai larg — trebuie ca inițierea în lumea de idei a unei literaturi străine să se facă în așa fel încât dificultățile să se ușureze.

Nu numai pentru culegerile destinate școlilor, ci în de obște,

ceia ce poate atrage mai ușor, e cea ce cuprinde un fond de lucruri cunoscut și desface o atmosferă de sentimente care ne-au mai mișcat în viață. Dar ce poate întruni aceste condiții mai bine decât presintarea în alte limbi, de scriitori din alt neam, a locurilor, a oamenilor noștri, a lucrurilor care fac parte din trecutul nostru însuși? Și sânt mulți scriitorii străini cari, une ori cu multă inteligență și cu o adevărată simpatie, s'au ocupat de noi. Pentru Englesi avem, marturi ai acestui trecut românesc, atâția, de la călătorii pentru afaceri la sfârșitul veacului al XVI-lea, până la aceia sau acelea care în timpuri de tot nouă au străbătut pământul nostru, cutare Englesă dându-și și osteneala de a schița cu un creion ager monumentele noastre religioase. Am dat în patru volume de o a doua ediție o „Istorie a Românilor prin călători”, unde se pot găsi toate informațiile bibliografice. Din astfel de cărți, adesea foarte bine scrise, se poate căpăta nu numai o folositoare informație, dar și dorul de a vedea alte ceruri și de a intra în contact cu alți oameni, ca și prețioase însușiri de imaginație, darul de a reconstitui fase pierdute din viața omenirii.

Pe de altă parte — și aici sântem numai pe teren școlar—, ce potrivit ar fi să se culeagă pentru antologii și crestomații ce au scris în limba de care e vorba Români și Românce! De ce n'ar avea un loc de frunte, și larg, pentru literatura francesă o Elena Văcărescu, o d-nă de Noailles, Brâncoveancă după tată? Sau în culegerea destinată limbii germane n'ar putea să afle loc și ceva din ceia ce am scris în nemțește despre Istoria Imperiului otoman — cinci groase volume— sau despre însăși Istoria Românilor? Vremea clasicilor de acasă de la dânsii, aceia vine totuși, dar mai târziu, după atâta pregătire.

Și programele, *toate* programele cu privire la literaturi ar trebui schimbate. Nu poate fi nimic mai curios decât să se dea, cum se face și acum, pentru latinește bieteale înjghebări de casă parohială francesă ale abatelui Lhomond, Istoria sacră (pentru clasa I-a), *De viris illustribus* (pentru a doua), pentru a se trece pe trepte nepotrivite la snobismul poetic al lui Ovidiu și la literatura plină de agronomie și antichități arheologice a lui Virgiliu, Horațiu însuși, care cere atâta pregătire, fiind pus în vârful unei scări care nu se razimă, jos, pe nimic. Iar, pentru grecește, pe vremea mea gramatica lui Zotu

ne învăța că „în cuțit stă cauza nenorocirii”, când o literatură incomparabilă ținea la dispoziție mii de sentințe unind înțelepciunea cu poesia. Mai târziu, abia ieșit din declinări și conjugări, ni se prezintă lumea, de atâta complexitate și fineță, a lui Lucian, Voltaire al vremii lui, în care un humor cu totul special era întrebuințat pentru ca să apere idei cu totul străine nouă. Herodot, aspru prin particularitățile dialectului său ionic, dar simplu ca o poveste, capabil *de* a fi redactat, întreg și perfect, de un boier din vremea lui Vasile Lupu, venise pe urmă la rând. Și Homer era tocmai la capăt, din cauza versului, ca și cum în vers ar fi o nouă dificultate de biruit, atunci când fabulele lui sânt așa de aproape de legendele înseși în care șantem creșcuți, el însuși popular la origine și „popularizat” prin toată îndelunga lui transmisiune orală.

După călători nimic nu poate fi mai potrivit pentru începuturile lecturilor, în orice limbă, decât auto-biografiile, mărturisirile, spovedaniile. Din expunerea vieții altora învățăm a cunoaște sufletul nostru și a conduce propria noastră viață. Și cei mai umili sânt încă de atâta folos pentru cine cu iubire îi iea în mână! Itălienii prețuiesc astăzi notele despre viața lor pe la 1840 pe care le dă un curios Făgărășean descoperit de mine în veșmântul lui scorțos de ortografie cipariană, Ioan Codru Drăgușanu, care a fost și prin Italia și până în Rusia însăși. Am relipărit odată cu o deosebită plăcere amintirile unui zugrav și „amploaiat” bucureștean de pe la 1860-70, care venise tocmai dintr'un sat sucevean, *Amintirile unui băiat de la țară*. E ceva de ales din însemnările unui fost cioban din părțile Buzăului care a ajuns profesor la Ploiești, din ale altuia, tot de acolo și de aceeași îndeletnicire, care și-a adus aminte, mai pe scurt, viața încă de pe vremea lui Vodă-Caragea. Avem memoriile unui ofițer Pruncu și o serie de povestiri ale luptătorilor de la 1877-8. Foarte multe, și mai toate bune, ale ofițerilor Marelui Războiu.

Toate literaturile au, în proporții mult mai mari, acest gen decât care niciunul nu poate uni o mai frumoasă sinceritate cu o mai folositoare experiență. Pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cea mai bună literatură francesă e aceasta a memoriilor. Și Francesii au tipărit cu câțiva ani înainte de lupta lor supremă pentru existența națională acele amintiri din timpul Revoluției și al lui Napoleon care au fost poate

un îndemn pentru apărătorii înviersunați ai acestei nobile țeri.

Alături de amintiri se poate pune poezia lirică, notare a unor momente din viața sufletească a poetului. Un gen se potrivește cu celalt; impresia lăsată de ele se îmbină și se armonisează. Anumite bucăți din Hugo și din Heine („Cei doi grenadiri”) sânt doar un comentariu poetic al acelor povestiri.

Din roman, recomandabil la orice vârstă, în anume margini și supt un anume control, din nuvelă trebuie ales ce e mai limpede, mai curat, mai potrivit cu viața noastră care, supt aparențele unui trufaș snobism, a rămas — să privim sincer în adâncul nostru!— de o tradițională simplitate, de un patriarcalism de străveche datină. Supt o aparență de maiestate epică este multă smerenie omenească în opera puternică a lui Tolstoi, ca și, de altfel, în întreaga literatură de povestiri a marilor Ruși din secolul al XIX-lea. La Italiani, Giovanni Verga a pus în picioare toată viața siciliană în acele capodopere care sânt *I Malavoglia* și *Mastro don Gesualdo*, a căror cetire, la prima mea vizită în Italia, când n'aveam douăzeci de ani, îmi va rămânea pentru totdeauna neuitată. Nu este aceeași duioasă mărturisire de adevăr în toată opera, atâta de pură, a lui Sienkewicz, nu numai în *Quo Vadis*, bine cunoscut și la noi, ori în marile lui scene războinice, dar în gluma din *Bartec învingătorul* sau în emoționanta dramă ascunsă în sufletul omenesc admirabil din *Fără dogmă?* E cineva care să plece fără o schimbare morală dintr'o lectură a scriitoarei suedeze pe care acum de curând, la șaiszeci de ani, a încunjurat-o recunoștința lumii întregi, Selma Lagerlöf? Și între amintirile de o viață ale cetirilor mele eu trebuie să așez cu recunoștință cele două scene rurale, albe ca zăpada munților înalți ai patriei lui Bjoernsterne Bjoernson, *Arne* și mai ales *Synneuve Solbakken*.

Când zic: literatură morală, înțeleg pe aceia a cărui mirează se desface de la sine ca a florilor unei câmpii, iar nu producțiile „pentru tineret” ale unor naivi sau exploatare de ambele sexe, precum literatură națională e aceia care *miroasă a nație*, iar nu aceia care o strigă de pe amvoanele unei oficialități ipocrite.

V.

O carte se cere cetită în anume condiții. Numai când ele toate sânt îndeplinite, amintirea ei se păstrează îndelung. Așa

de mult încât după aproape cinzeci de ani revăzând, une ori chiar în exemplarele noastre înstrăinate, cărțile francese pe care le-am cetit copil, de la Champfleury la Émile Souvestre, am putut, păstrând în suflet atmosfera, să reconstituiesc chiar și intriga care atunci m'a lovit și m'a mișcat.

O carte nu se ceteste cu adevărat pe o bancă dintr'un parc, pe bancheta unui vagon, nu se frunzărește pe pat în momente de neocupație. Ea se cere a fi întrebuințată acasă, în liniște, într'o anumită stare senină a spiritului.

E bine când o ai în familie. Un sentiment duios se adauge atunci la interesul pe care lucrarea însăși îl presintă. Simți că degetele celor cari nu mai simt au atins cândva aceleași foi. E încă un fel de împărtășire cu înaintașii.

Cartea împrumutată în grabă, cetită în grabă, părăsită în grabă nu folosește la mare lucru. Îți trebuie un timp ca să te deprinzi cu dânsa, și el poate fi mai lung. Odată bibliotecile circulante îndeplineau această nevoie. Ele par a fi pornit de la Englesi, unde atâtea fete prisoselnice își îngână urâtul cu cetirea unor povestiri în două și trei volume. Franța le avea pe la 1830. Ba a fost chiar în Parisul din acea vreme ca secretar al unei asemenea întreprinderi un Român, acel curios și foarte interesant Român, un puiu de sătean din părțile Făgărașului, mutat ca păstor dincoace, până în Bărăgan și plecat apoi, cu un tânăr Ghica, de neam domnesc, în Apus, unde a scris foarte frumoasele scrisori din volumul de mai târziu *Peregrinul Transilvan*, pe care, puind să-l curățe de latinisme și să-l desbrace de ortografia lui cipariană, l-am prefăcut într'una din cele mai plăcute lecturi, scrisorile lui Ioan Codru Drăgușanu fiind, de curând, după o traducere a d-lui Claudiu Isopescu, prețuite după cuviință și în Italia. Biblioteci circulante au existat și la noi; frații Haimann le-au deschis, prin anii 1880, în București și chiar în Iași, unde un volum de acestea, cetit în clasă, pe vremea când colegii bălbâiau lecția înaintea profesorului, m'a făcut să îndur o excludere din liceul de la Iași.

Orice carte, căpătată oricum, trebuie, înainte de toate, luată în mâni cu un sentiment de respect, de reverență și puritate. Scriitorul nu e un furnisor oarecare, cum e cizmarul și croitorul d-tale. Acel care a alcătuit o operă capabilă să dureze e superiorul — une ori cât de sus! — al cetitorului său. El, care pu-

tea să nu vădească toate comorile sufletului său, să se închidă într'o desprețuitoare negație definitivă, cum a făcut la noi Caragiale, a dat din grația sa ce avem noi în fața noastră. Recunoscători trebuie să ne apropiem de dânsul, când Homer vine să ni spuie bătrânele lui povești și când Shakespeare își joacă sublimul teatru înaintea noastră. În viața pe care o trăim cu cine se întâmplă, literatura face minunea de a ne putea pune în contact cu tot ceia ce omenirea a avut mai înalt ca simțire și inteligență creatoare. Nu putem să ne închinăm prea adânc și să mulțămim prea călduros.

Să ne tragem la o parte de lume pentru această lectură, care e o convorbire. Nu în vâlmășag și vuiet, ci în liniște, în tăcere. Să se audă un singur glas, acela al inspirației venite de departe în spațiu și în timp. E un lucru de taină care pretinde izolarea. Cuvintele fermecate nu pătrund oricând și oriunde. Poate oare preotul să officieze în mijlocul târgului sau trebuie ca slujba lui să se facă în altar, îndărătul perdelelor, cu îngrijire trase, ale catapitesmei?

Nu orice scriitor se cetește în același fel. Pentru fiecare e necesară altă dispoziție de spirit și alte condiții exterioare.

Poesia lirică se gustă numai în intimitate și à *petites gorgées*. Cei cari cred că se poate deschide „Romancerul” lui Heine sau *Les fleurs du mal* ale lui Baudelaire la opt ceasuri de dimineață pentru a le da gata cu satisfacție la zece nu-și dau samă de metoda unei astfel de lecturi. Ajunge de multe ori o singură bucată pentru a da mângâiere sau îndemn, pentru a purifica o zi întreagă. Cutare recurgea pentru a-și sfinți ziua la câteva versuri numai din *Antologia* greacă, în care e tot parfumul sufletului elenic.

Nu orice scriitor în prosă poate fi înghițit din fugă. Poate aceia la cari esențialul e intriga. Așa e cazul cu un Alexandru Dumas père cu formidabila lui imaginație de mulatru, dar fără niciun caracter de stil. Nu și la Balzac, și el fără o formă îngrijită, pe care n'o îngăduia furia avântului său spre creațiune, dar aici răbdarea se cere pentru înțelegerea mediului, a cărui zugrăvire e unul din principalele scopuri ale romanțierului. Poate la Zola, ale cărui imense volume, toate cu cantitatea, cerută de editor, a celor cinci sute de pagini, sânt consacrate evidențierii unui simbol, „banii”, „visul”, „pânțelele Parisului”, „băutura care doboară” (*L'Assomoir*), Paris, Roma,

etc., așa încât interesul e mai ales în puterea unei mărețe construcții epice.

Dar la alții grija intrigii, care nu-i preocupă în primul rând, trebuie înlăturată de la început. Cetiți începutul și alergați la ultimele pagini ca să vă satisfaceți imediat curiositatea, firească. Dar apoi degustați fiecare pagină. La unul frumuseța va sta în perfecta chibzuială clasică, nu voită, prin împrejurări de stări sufletești care nu se pot amesteca niciodată, ci printr'o lege a instinctului hotărâtor. Așa acel Prosper Mérimée, de o aleasă discreție, care singurul a găsit la Alecsandri din poeziile populare, pline la rimă de diminutive și de forme verbale deponente, caractere de degenerare în *mièvreries* care-l făceau să se întrebe dacă nu cumva e așa, din nenorocire, însuși poporul românesc. Ori la alt scriitor marea însușire e cuvântul rar care scânteie, expresia neobișnuită, vioaia legătură sintactică, neprevăzutul care surprinde și farmecă. Astfel la acel Barbey d'Aureville, la care ideia într'un asemenea veșmânt importă prea puțin.

Astfel lecturile nu mai sânt o amorțire a urâtului, o înșelare a ceasurilor goale, o bătaie de joc și o profanare, ci o mare mulțămire pentru moment, un învățământ durabil pentru viața întreagă.

Nu strică păstrarea amintirii unei lecturi prin însemnările făcute. Nu pe marginea cărții: urât obicei! Pe paginile unui volum de la Biblioteca Vittorio Emmanuele din Roma am găsit o întreagă colecție de exclamații și epitete. Cetitorii se luau la luptă cu autorul și se certau ei înșii între sine. Ci fiecare să-și facă o cărticică a lui, în care, la început cu sfială și într'o formă naivă, să se fixeze aceste impresii. Cândva, acest obicei ni-a salvat ceva dintr'o sumă de opere astăzi pierdute. Photios, Foțiu, sau, bisericește, Fotie, patriarhul Constantinoplei, un mare cărturar, făcea așa cu cetirile lui. Lucrările înseși au dispărut, dar știm ceva din cuprinsul lor prin notițele și extra-sele învățatului cleric.

Aceasta are un îndoit folos. Se conservă reminiscențe literare care mai târziu fac atâta bucurie și sufletul omenesc prin astfel de analize ajunge a se analiza el însuși.

VI.

Arta nu se caută întâiu în Musee, care, chiar când sânt bine alcătuite, împărțite și explicate, încercă. In orice cas, nu în Mu-

seele mari, care produc oboseală la început, un oarecare desgust de frumuseță atârnat anatopic pe păreți, pe urmă.

Trăim între lucruri frumoase pe care nu le vedem, ne-am deprins a nu le vedea și pe care nu le semnalăm copiilor, elevilor noștri. A te uita bine împrejur e prima inițiere într'o artă pe care a făcut-o un meșter mai mare decât noi. Ne învățăm astfel a nu sămăna cu obișnuiții vandali cari distrug ce e mai fermecător în natura încunjurătoare. Ce frumos păzia la ușa Mănăstirii din Vălenii-de-Munte sălcâmul secular pe care, în ciuda mea, tot l-au distrus și care câtva timp după ce fusese răsturnat tot mai dădea frunze din membrele lui sfârticate! Intr'un frumos articol din revista sa, d. dr. Lupu zugrăvește peripețiile luptei pe care d-sa a dus-o pentru scăparea altui asemenea uriaș, pe care, mai fericit decât mine, l-a scăpat până acuma. D. Virgil Drăghiceanu-mi spunea că la Curtea-de-Argheș se găsesc primitivi capabili să ude cu apă fiartă la rădăcină măreții platani cari duc la foasta mănăstire, pentru că fac umbră caselor lor.

Regele Ferdinand îmi vorbea odată, la Iași, când era numai Moștenitor de tron, despre grija ce se are în Germania pentru orice element care dă frumuseță unui peisagiu. De curând s'a votat o lege în acest sens, și un deputat cult îmi spunea râzând: „cu ce ni pierdem noi timpul”.

Ochiul deprins a descoperi frumosul în acest domeniu trebuie exercitat să-l caute și aiurea. El e în arhitectura simplă, dar mai totdeauna originală, a caselor de la țară, cu podobabele pe care neconținut le iscodește o imaginație veșnic în acțiune, în capriciul crucilor de lemn sau de piatră din cimitirele rurale ori de pe marginea drumurilor, în tot ce se ține de neobosita producție artistică modestă a poporului românesc.

Atunci nu se va mai suferi urâtul în odăile de locuință. Nu vor mai fi cromolitografiile țipătoare, „arta patriotică” recomandată de Ministere, calendarele de părete cu pretenții, fotografiile de familie așezate în cadre, icoanele de modă rusească.

În general, e recomandabil să nu se puie prea multă artă supt ochii aceluia care trebuie să se învețe a recunoaște, a prețui și a judeca. Ajunge să se aleagă o reproducere bună, o cinstită săpătură în oțel sau în aramă, care odată se găsiu în orice colț de Italie și care se expun cu grămada, pe prețuri de nimic, în cartoanele pe care le scot afară spre vânzare atâția negustori de cărți vechi în Paris. Asemenea repro-

duceri nu lipsesc nici la prietenosii anticvari bucureșteni.

A privi zilnic un astfel de tablou, a-i prinde și fără voie toate liniile, a-i păstra în minte toate resturile de culoare, e mult mai bine decât amețeața unei vizite răpezite la un Museu plin de opere celebre.

Pentru deprindere unele cărți pot fi recomandate. Unele pe departe, nu toate. Popularisări fericite s'au făcut în Germania mai mult decât aiurea. Ele trebuie luate însă cu oarecare reserve. Se acordă artei germane în secolul al XVIII-lea chiar și mai ales în al XIX-lea un rol care e fără îndoială disproportionat față de ce au dat celelalte țeri, Franța și, mai ales, ca element de noutate, Anglia creatoare¹. Fasa ultimă a unei arte ieșite din făgașul milenar al normalității e prea larg împărțită. Orice „Istorie a artei” răsfârâge și anumite prejudecăți naționale, ba chiar și personale. Noi cari, prin rostul nostru istoric, putem avea o judecată independentă, nu sântem supuși aceleiași sclăvii a prejudecăților la care trebuie să se plece istorici ai artelor din marile națiuni creatoare.

De la o vreme încoace, cartă postală ilustrată represintă tablouri și sculpturi e pusă în circulație de toate Museele. I se dă o deosebită îngrijire, neconținut în creștere. În unele Musee ale Americii avem a face cu lucrări corespunzătoare și gustului celui mai ales. Se fac încercări, întru câțva reușite, de a da și colorile. De altfel, o librărie din Paris, care n'a aflat, după cât se pare, destul sprijin, întreprinsese reproducerea, nu numai *în colori*, dar în relief, pe un carton imitând foarte bine pânza, a unui număr de tablouri celebre: prețul une ori supt mia de lei, cu cadru cu tot, era aproape al cheltuielilor.

A colecționa și a clasa, a observa cât de des asemenea cărți postale e de sigur o foarte bună pregătire, și în ce privește cunoștințele, și în ce privește formarea gustului. Odată era o slăbiciune a adolescenților pentru albumele de mărci postale, unele fără îndoială de o foarte bună executare; acestă alt exercițiu ar fi, astăzi, de sigur preferabil.

Noi n'avem Musee publice, decât numai pentru ce am creat noi — și încă! — nici măcar bune copii, pe care ni le-ar putea procura ușor bursierii noștri pentru artă în străină-

¹ În volumul care cuprinde comunicațiile la congresul filologilor de limbă modernă din Zürich, 1910 (*Festschrift zum 14. Neuphilologentage*), d. Ernst Dick a arătat cum Chateaubriand, și nu numai în *Génie du christianisme*, a prădat pe Milton, așa încât de la acesta — și în Anglia — pleacă în adevăr romantismul.

tate, cum n'avem, la București, pentru sculptură, măcar un mic Museu de mulage. Dinastia n'a admis încă publicul la vederea liberă a comorilor, adevărate comori, pe care până acuma le-a strâns numai regele Carol I-*u*, de neuitată memorie. Trebuie deci să se caute în străinătate frumosul realizat de mâna omului.

Cum mergem noi, pentru studii sau altfel, e în cea mai mare parte vreme pierdută, începând cu tinerii, ei se duc într'un singur centru, de obicei admirabilul Paris, se înscriu mai ales la un profesor și-i lucrează o teasă. Se întorc fără a cunoaște măcar Franța întregă, a cărei „provincie” e așa de caracteristică. Necum să cerceteze și alte țeri, pentru a culege în toate domeniile, deci și în al artei, impresii care să fie o viață întreagă. În Paris chiar, vederea lucrurilor de artă e amânată până la sfârșit, și dese ori doctorul în cutare ramură, grăbit de a se întoarce, pleacă fără să fi văzut mai nimic. Colonia românească nu se unește pentru folositoare vizite în comun, conduse de aceia cari studiază sau fac înșii arta. **Și aici o complectă lipsă de solidaritate, datorită iluziilor pe care și le face fiecare despre el însuși, care nu are nevoie de nicio îndreptare, de niciun sfat competent.** Pe când aceia e vrâsta de mare libertate, în care se poate vedea și înțelege mai mult, păstrându-se apoi într-o memorie nouă, fragedă.

Iar dusul în străinătate, de cele mai multe ori cu anumite mari civilizații, uităm că opera marilor artiști e împărțită în ce privește cunoașterea frumosului. Se pierde prea mult timp, se cheltuiesc prea mulți bani pentru un loc, pentru un singur loc. În afară de faptul că urmăm a ne robi unei singure mari civilizații, uităm că opera marilor artiști e împărțită între Museele atâtor țeri până la America depărtată cu opt până la zece zile de străbatere a Oceanului.

Recomandabile sânt itinerariile combinate, care permit comparații și întregiri deosebit de prețioase. Un fel de călătorii enciclopedice.

Oriunde, o întâia măsură e aceia de a prepara visita la Museu. „Ghidurile” sânt foarte dese ori formale și uscate. Ce folosesc sublinierile și steluțele din acea carte de îngrijită statistică neinteligentă care e Baedekerul german, de mult biruitor asupra celorlalte călăuze (dintre care Joanne-ul frances, cu admirabile ilustrații săpate în aramă, era nesfârșit superior)! Călăuzele locale, care caută, înainte de toate, a fi scurte și ieftene, sânt simple afaceri comerciale.

Oricum, fie și numai pe basa lor, o lectură prealabilă, foarte atentă, o consultare cu tovarășii de drum mai pricepuți și mai experienți, dacă se poate chiar ascultarea unei conferinți (ca la *croisierele* franceze; în anul acesta d. Diehl, la vrâsta d-sale, conduce una în apele bizantine), sânt lucruri absolut recomandabile. Se scutește astfel ridiculul găturilor sucite după tavane în care privirea devine deorientată, cu stricarea plăcerii depline prin truda identificării subite.

Apoi e mult mai bine să se înceapă cu mici colecții particulare, a căror vedere ajunge pentru o zi, fără oboseală. Încă mai preferabilă e vederea unui palat, unei case senioriale care păstrează lucrul de artă la locul lui, în mediul pentru care a fost creat și din care, astfel, el face parte integrantă. Când se ajunge la marile depozite, de o presintare așa de falsă, de o străbateră așa de grea, fără niciun fel de ajutor tehnic—mai ales în Europa — din partea direcției, fără funcționari cari la anume ceasuri să facă în chip competent folositoarea operă de lămurire, care ar fi datorie și o binefacere, *să nu se iea dintr'odată prea mult*. Să nu se urmeze chiar ordinea, adesea pur cronologică sau chiar întâmplătoare, în care obiectele sânt expuse. Te duci în cutare zi pentru cutare grup și chiar pentru cutare pânză sau statuie singure. Vii pentru aceasta la un anume ceas, supt o anume lumină și într'o anume stare a luminii. Vii și revii. Revii de atâtea ori până ai înțeles, până te-ai pătruns, până duci icoana cu tine, până-ți asimilezi, îți încorporezi frumuseța, de care nimic nu te va mai putea deslipi, ea devenind statornic un element constitutiv al ființii tale morale.

Acasă, ca și pentru literatură, e bine ca impresiile să fie puse pe hârtie. E un mijloc de a întări amintirea, de a fixa impresia, de a da contururi unei senzații care fără aceasta poate pluti în vag.

Numai astfel, în asemenea condiții, inițierea artistică se poate în adevăr uni cu cea literară, expresie în alt stil a aceluiași avânt către frumos, care e partea cea mai nobilă, încă din cele d'întăiu timpuri, când nu era societate, când nu era tehnică, religie, scrisoare, a ființii omenești. Și, precum în natură orice forță se poate schimba cu alta, vom băga de samă mai târziu cât de mult a influențat asupra moralității noastre, asupra concepției pe care o avem despre datoria noastră, acest contact serios și plin de pietate cu arta.

Prețul: 30 lei.

